

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 587

Title Vyāptirvāda

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 587 Subject : Alfāya-Vaisesika

Title : Vyāptivāda

Author : — Scribe : —

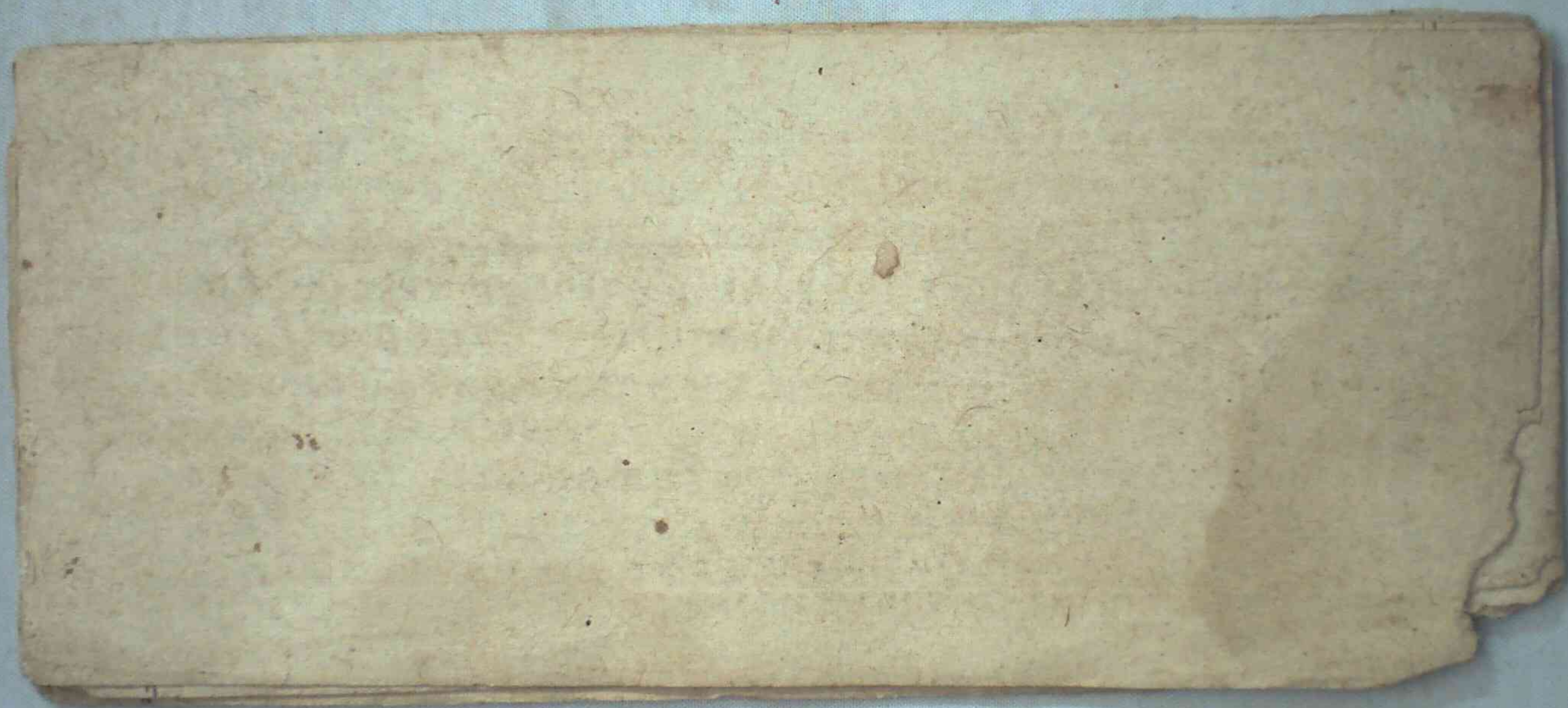
Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.5" by 3.9" Extent : 12 foll.

Language : Sanskrit. Script : Devanāgarī

Remarks : —

विष्णुदेवे नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ ध्यायेन् ध्यायमप्यं रगेयविभवे स्वर्गीयवर्गे रगत्रा
 तो वीश्वरूपा वंदे तं दिव्यं तपदां वाग्देवता मंत्रिकं ॥ संहै चेण सदा शिवो द्विजवरसि
 द्धांतमुक्तावली व्याप्तौ मय कवचो भिरामरचनां वा वक्ति वाग्मिप्रियां ॥ १० ॥ व्याप्तिः साध्यव
 दन्यस्मिन् स संबंध उदाहृतः ॥ साध्यवदना वृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ वह्निमान्द्रुमादिसत्रसाध्य
 वतः पर्वतादेरन्यस्मिन् उल्लेखदादौ हेतोर्धर्मस्यावृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ धूमवान्द्रुमवहेरिसादौ तु
 साध्यवतः पर्वतादेरन्यस्मिन् यो गोकैले वक्ति रूपस्य तौ हेतुवृत्तित्वान्नाति व्याप्तिः ॥ इह
 येन संबंधे साध्यं तेनैव संबंधेन साध्यवान् बोध्यः ॥ तथा च साध्यता वहेदकसंबंधेन
 साध्यवदना वृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ ११ ॥ अन्यथा वह्निमान्द्रुमादिसत्रसमवायसंबंधेन तानि
 मतो वत्सवयवादन्यस्मिन् महानसादौ धूमस्य हेतोर्वृत्तित्वेनाऽव्याप्तिः स्यात् ॥ साध्यवद
 न्यश्च साध्यवत्वावक्तिनप्रतियोगिता कमेदवान् बोध्यः ॥ तथा च साध्यता वहेदकसंबंधे
 न साध्यता वहेदका वक्तिनप्रतियोगिता कसाध्यवतोऽन्यस्मिन् हेतोरवृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ १२ ॥

अन्यथा वह्निमान्द्रुमादिसत्रचातुरीयन्यायेन साध्यता वहेदकसंबंधेन संयोगसंबंधेन
 साध्यवतः पर्वतादन्यस्मिन् महानसादौ धूमस्य वृत्तित्वेनाऽव्याप्तिप्रसंगः स्यात् ॥ एवं तेनैव स
 बंधेन साध्यवतो महानसादेरन्यस्मिन् पर्वते धूमस्य वृत्तित्वेन दोषप्रसंगः ॥ साध्यवदना व
 र्त्तित्वमपि हेतुता वहेदकसंबंधेनैव बोध्यं ॥ तथा च लक्षणं ॥ साध्यता वहेदकसंबंधेन साध्य
 ता वहेदका वक्तिनप्रतियोगिता कसाध्यवतोऽन्यत्र हेतुता वहेदकसंबंधेन हेतोरवृत्तित्वं
 व्याप्तिः ॥ अन्यथा वह्निमान्द्रुमादिसत्रसाध्यता वहेदकसंबंधेन संयोगसंबंधेन साध्यता वहे
 दका वक्तिनप्रतियोगिता कसाध्यवतोऽन्यत्र वह्निता वक्तिनवह्निमतोऽन्यत्र धूमावयवस
 मवायसंबंधेन धूमस्य हेतोर्वृत्तित्वेनाऽव्याप्तिप्रसंगः स्यात् ॥ किंचै ॥ इयं गुणकमन्यत्वविशि
 ष्टसत्तादिह साध्यता वहेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन साध्यता वहेदका वक्तिनप्रति
 योगिता कसाध्यवतोऽन्यस्मिन् गुणे मेकैलि च सत्ताधिकरणत्वादुपैदेनाचार्याणां मते
 विशिष्टसत्तायाः शुद्धसत्तायाश्चैक्याद्देतोः सत्ताया अवृत्तित्वं नास्ति ॥ तथापि हेतुता वहे

दकरूपेसावृत्तित्वं बोध्यं। तथा च साध्यतावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन साध्यतावच्छेदेका
वृत्तिरप्रतियोगिता कसाध्यवतो नामद्वयत्वावच्छिन्नद्वयत्ववतोऽन्यस्मिन् गुणे कर्मणि च हेतु
तावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन हेतुतावच्छेदकरूपेण द्वयगुणकमात्रव्यतिरिक्तस्य
साध्यतावच्छिन्नविशिष्टसत्तात्वरूपेण वृत्तित्वं बोध्यं। तच्चास्मैव विशिष्टसत्ताया इव मात्रवृ
त्तित्वात् गुणकर्मणि च तदसत्तात्। इह धरोऽभिधेयः प्रमेयत्वादित्यत्र साध्यतावच्छेदक
रूपसंबंधेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिता कसाध्यवतो जगतोऽन्यत्र किम
पि त्रिलोकां यावत् पदार्थः स्थावरजंगमरूपास्ते सर्वे विश्वरात्रिधेयाः प्रमेया एवा
तोऽव्याप्तिः। स्वमते पदलक्षणां। सिद्धाध्यायिषा विरहविशिष्टसिद्धेरभाव इति। तेन केव ॥२॥
लात्वापि मप्यनुमानं भवत्येव। केषां चिन्मते तु केवलान्वयिन्यनुमानमेव नास्ति। संदिग्ध
साध्यमभिधेयमी पद इति पदलक्षणम्। घरादिषु पदार्थेष्वगमादि प्रमाणेनैश्वरात्रि
धेयत्वं लेयत्वं प्रमेयत्वं मुक्तमेव तेन घरादिषु प्रमेयत्वाय संदिग्धत्वादेव पदतानसात्तात्
तएव प्राचीनैर्दृष्टोऽनित्यः कार्यत्वादित्यत्र घटेऽनित्यत्वाऽसंदेहेन विद्यमाने अपि घटेषु सि

इसाधनत्वादत्राश्रयासिद्धत्वेनोदाहृत इत्याशंकाह॥ सत्तावान्जातेरिति॥ सत्तावान्जातेरि
त्यत्राऽव्याप्तिः। साध्यतावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रति
योगिता कसाध्यवतोऽन्यस्मिन् सामानादियर्थो हेतुतावच्छेदकसंबंधेन समवायसंबंधे
न हेतुरूपाया जाते वृत्तित्वमेवाप्रसिद्धं। प्राप्तिर्येवैक एव त्रिविधो भवति यथा गच्छतोऽपि
नोसिंधुपरस्तीरमयंगमनविषयत्वाद्गमने प्राप्तिरिति धेयः सार्थको भवति। न गंतव्यं
स्रेष्ठदेश इति तास्मदादीनां केनापि विषयसु दुयनमादिश्यते त्रिवार्यतेवाऽत्राव्याप्ति
माशंका लक्षणंतरमाचरे। अथवा हेतुमन्निष्पन्नविहप्रतियोगिता। साध्येन हेतौरे
काधीकरणं व्याप्तिरुच्यते॥ हेतुमन्निष्पन्नवृत्तिर्यस्य सत्ता तथा विरहोऽभावः। तथा च
हेतुधिकरणवृत्तिये भावस्तदप्रतियोगिता साध्येन हेतौरे तोऽसामानाधिकरणं व्या
प्तिः स्वरूपे तु हेतुमन्निष्पत्त्यां ताभावाप्रतियोगिता साध्यसामानाधिकरणं व्याप्तिः॥५॥
वाहिमान्धमादित्यत्र हेतुमन्निष्पन्नवृत्तिर्यस्य सत्ता तथा विरहोऽभावः। तथा च

ति यो जिनासाधे तवन्ति नाहे सैहे तो धर्मस्य सामानाधिकरण्यं तिष्ठे वेदं चाल हल एव
 मन्वयः। धर्मवान् वन्ति हि सन्त हे तु मतिवन्ति वन्ति मन्वयः चिंते विद्यमानो धर्मात्मेता
 भावस्तस्य धर्मरूपं मेसाध्यं तदेव प्रति यो यो मतिनातिव्याप्तिः। इदं तु केवलान्
 चिन्मयि साधीयः। घटे अभिधेयः प्रमेयत्वात्। दिव्यत्रहे तु मति प्रमेयत्ववति घटादौ व
 न्नमानोयः शुक्लं गुणस्य ताभावस्तस्याः। प्रतियोगिनाभिधेयत्वरूपेण साधेय
 सहसह प्रमेयत्वस्य हेतोः सामानाधिकरण्यमस्ति वा हे तु मति घटे प्रमेयत्वरूपे
 ए शुक्लं गुणस्य तां जावे शुक्लं गुणमात्रस्याभावस्तत्वात्। इदं च स तावा न्ना ॥३॥
 तेरित्यत्रापि हे तु मति जातिमति घटादौ शुक्लं गुणस्य ताभावप्रतियोगिना सत्ता
 रूपेण साधेयसहसहस्यदिहेतु रूपाया ज्ञेतेः सामानाधिकरण्यमस्तीति प्रथम
 लक्षणे विरोधः। न च हे तु मत्वेति वृत्तिमहानसी प्रवन्त्यस्य ताभावप्रतियोगिनि
 साधेयि सामानाधिकरण्यो वन्ति धर्मयोः पर्वतीययोरेव वन्ति धर्मयोर्व्याप्ति

वै

ग्रहणं नान्यातिरिति वाच्यं। हे तु मतिवर्षते पर्वतीयवन्तौ विद्यमाने पि वन्ति घटो भयाभावस्य
 विद्यमानत्वात्। यथा कालकस्याहिद्वयं नातिस्ती प्रसिद्धिः। गुणवान् व्यक्तो दिव्यत्रहे तु मतिव
 ट शुक्लं गुणस्य ताभावप्रतियोगिना गुणे नाव्याप्तिरित्यत्र आह। साध्यं तावच्छेदकं प्रतियोगि
 तानवच्छेदकमिति। लक्षणे तु हे तु मन्त्रिणस्य ताभावप्रतियोगि तानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकसा
 ध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः। एव वन्ति मान्ध्रमादि हहे तु मति पर्वते वन्ति घटो भयास्य ता
 भावस्य वन्ति वधरो भयत्वस्येव प्रतिनि तावच्छेदकत्वात्। एवं गुणवान् इव व्यक्तो दिव्यत्रापि दव्य
 त्ववति घटे शुक्लं गुणस्य ताभावप्रतियोगिनि शुक्लं गुणे पि यसाध्यतावच्छेदकं गुणत्वं तत्प्रतियो
 गितानवच्छेदकमस्येव। ननु रूपव्याप्यजातिमान् पृथिवीत्वादिसन्त हे तु मति घटे नीलपीतगु
 णास्य ताभावप्रतियोगितावच्छेदकं नीलपीतत्वादिकं ता एव साध्यतावच्छेदिकारूपत्वव्याप्या
 जात यस्तथा न साध्यतावच्छेदकं प्रतियोगितावच्छेदकमेवेत्यव्याप्तिरिति चेन्न। तत्र परंपरयारूप
 त्वव्याप्यजातिवस्येव साध्यतावच्छेदकत्वात्। नहि हे तु मति घटे रूपत्वव्याप्यजातिमत्त्वात् ताभावस्य
 मध्येति घटे न गुणवानिति बुद्धापत्तेः। साध्यादि जेदे न व्याप्तेर्देना दृशस्त्वले साध्यतावच्छेदकं प्रति

॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥

यस्य तावच्छेदकाः नवच्छेदकमित्येव लक्षणघटकमिति वदन्ति । इह यथैवं । यदि हेतुमतिघटे रूपसामान्यं
 साध्यं तदा तु तादृशे घटे रूपसामान्यो भावस्तस्य तादेरेका भावस्याप्यस्ति । यदा तु घटे रूपविशेषः
 साध्यते तदा हेतुमतिघटे पररूपजात्यभावमादाय लक्षणं नेयं । तत्प्रतितावच्छेदकं तु साध्यता नवच्छेद
 कमेव । हेत्वधिकरणं च हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणं बोध्यं । लक्षणस्वरूपं तु हेतुतावच्छेदकविशिष्टा
 धिकरणी भूतहेत्वधिकरणस्य तत्रावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिः ॥ ४० ॥ एष
 इतरथाऽप्युक्तं कर्मत्वविशिष्टसत्तादिस्य द्वौ विशिष्टसत्तायाः सत्तायाश्चैका कृद्द्रव्यसत्ताधिकरणे
 लौकिकवर्तमानो योऽव्याप्त्यंताभावस्तत्प्रतियोगिताध्यत्वादव्याप्तिः स्यात् । हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिक
 रणं हेत्वधिकरणस्य हेत्वधिकरणमिति विवक्ष्योक्तं तु कर्मत्वविशिष्टसत्ताधिकरणेऽव्यमात्रेव वर्तमा
 नत्वे साध्यास्यंताभावस्तत्राव्याप्तिः । हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन हेत्वधिकरणं बोध्यं । लक्षणस्वरूपं तु हेतुता
 वच्छेदकसंबन्धेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणी भूतहेत्वधिकरणवत्स्यभावप्रतियोगितावच्छेदकान
 वच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिः । तेन वदन्ति मान्धर्मस्य हेतुता
 वच्छेदकविशिष्टाधिकरणे धर्मावयवेव वर्तमानो यो वहेरस्यंताभावस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेदक

इक नवच्छेदः

साधत्वेनापि ताव्याप्तिः । धर्मावयवस्य हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणभावात् । हेतु
 तावच्छेदकसंबन्धेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयस्य प्रतियोगिअधिकरणी भूतहेत्वधिकरणवत्स्य
 भावप्रतियोगितावच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिरिति लक्षणस्वरूपं । एष
 तेन कपिसंयोगी एतद्द्रव्यादिस्य हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन समावयवसंबन्धेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टा
 धिकरणे वहेर्मूलवच्छेदेन वर्तमानो यः कपिसंयोगास्यंताभावस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकसाध्यतावच्छे
 दके नापि ताव्याप्तिः । मूलवच्छेदेन वर्तमानो यः कपिसंयोगाभावः स तु लक्षणघटक एव न । स्वप्रतियोगि
 सामानाधिकरणत्वात् । कपिसंयोगाभावस्य प्रतियोगिनः कपिसंयोगस्य शरणावच्छेदेन तस्मिन्नेव व
 हेत्वात् । तथा च हेतुमिति वहेस्त्वप्रतियोगिअधिकरणघटाद्यभावमादाय लक्षणं नेयं ॥ तच्च प्रतियो
 गिअधिकरणं यदि प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वं । तथा च लक्षणं । हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन हेतुतावच्छेद
 कविशिष्टाधिकरणीयस्य प्रतियोग्यप्रधिकरणी भूतहेत्वधिकरणवत्स्यभावप्रतियोगितावच्छेदकेन वच्छे
 दकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरणव्याप्तिः ॥ तदा तत्रैव कपिसंयोगी एतद्द्रव्या
 तदस्य नाप्यस्ति । हेतुतावच्छेदकसमावयवसंबन्धेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे वहेर्मूलवच्छेदे कपिसंयोगास्यंता

ज्ञेयोचितिषु येन। तस्यापि स्वप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वात्। कपिसंयोगाभावस्य प्रतियोगिनः कपिसंयो
 गस्यानधिकरणं यदुक्तं कर्मदितत्रगुणैक कर्मविधितेयः कपिसंयोगाभावः स एव मूलावच्छेदेन एतत्
 नृहोऽसत्त्वात्। अधिकरणभेदेनाभावभेदानेगीकरणता तदा प्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वेवाभ्यं। स
 दा लक्षणं हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीभूतस्वप्रतियोग्यधिकरणावृत्तिहे
 तुमन्निष्ठासंताभावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसामानाधिकरण्येन
 सिः॥१॥ इह मुक्तेनोक्तदोषः। कपिसंयोगी एतद्वत्त्वादित्यत्र हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदक
 विशिष्टाधिकरणेव हेतु कपिसंयोगाभावो नायाति। तस्य प्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वात्। कपिसंयोगा
 भावस्य प्रतियोगिनः कपिसंयोगस्याधिकरणे वहे मूलावच्छेदेन सत्त्वात्। तथा च तथाविधं घटाभावमा
 दा यलक्षणं नेयं। इह मुक्ते कपिसंयोगी सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिः। हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदका
 विशिष्टाधिकरणं गुण कर्मतत्रवर्तमानो कपिसंयोगाभावो न घटकोलक्षणस्य। तस्य प्रतियोग्यधिक
 रणवृत्तित्वात्। संयोगासंताभावस्य। प्रतियोगिनः संयोगस्य अधिकरणे वहे वर्तमानत्वात्। तथा
 च विधिसंयोगाभावमादायाति प्रसंग इति वाच्यं। हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधि

करणं यत्प्रतियोग्यनधिकरणं तद्वृत्तिर्योऽभावस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकं साध्यतावच्छेदकावच्छेदकं प्रतियो
 ग्यधिकरणं चेहेत्वधिकरणमिति निर्णयः। एवं च कपिसंयोगी एतद्वत्त्वादित्यत्र हेतुतावच्छेदकसमवायसंबंधे
 न हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणे वहे कपिसंयोगाभावो न लक्षण घटकः। हेत्वधिकरणस्य वृत्तस्य प्रतियो
 गिनः कपिसंयोगस्यानधिकरणत्वाभावात्। तस्मिन्नेव वहे मूलोऽवच्छेदेन सत्त्वात्। तथाविधं घटाभावमा
 दा यनायमाने लक्षणे नाव्याप्तिः। इह मुक्ते संयोगी सत्त्वात् इत्यादावतिप्रसंगः। हेतुतावच्छेदकसंब
 धेन हेत्वधिकरणे संयोगाभावोऽपि लक्षण घटको न कर्त्येव। हेत्वधिकरणं यो गुणः स संयोगाभावस्य प्र
 तियोगिनः संयोगस्यानधिकरणत्वात्। प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं बोध्यं। लक्षणस्वस्
 पंतु। हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयस्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधि
 करणीभूतत्वे हेत्वधिकरणवृत्तभावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्य
 सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः॥१॥ नेन विशिष्टसंतावच्छेदकतेरित्यादौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेद
 कविशिष्टाधिकरणे हेत्वधिकरणे हेतुगुणे सत्ताभावोऽपि लक्षण घटको न कर्त्येव। हेतोरधिकरणं यो गु
 णः स सत्तामात्राधिकरणेऽपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य गुण कर्मत्वविशिष्टसत्त्वावच्छिन्नायाः

व्या० वा०

क

॥६५॥

कसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधनिबद्धप्रतियोगिता।
सजायाजनधिकरत्वात्। तथाविधसजाभावमादायनातिव्याप्रसंगः। साध्यतावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगि
नधिकरणंबोधं। हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीभूतहेत्वधिकरणबोधं। हेतुतावच्छेद
कसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधनिबद्धप्रतियोगि
तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकानवच्छेदक
साध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरण्याव्याप्तिरिति। १३। अन्यथाज्ञानभावस्तत्त्वादि
सादौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीभूतेद्योतेज्ञानासंतापोवभोजन
इत्येवमर्थः। विषयतासंबंधेन द्योतेज्ञानस्यविद्यमानत्वात्। परमावेतथाविधमादायतिप्रसंगः ॥६५॥
स्यात्। साध्यतावच्छेदकसंबंधनिबद्धरूपे तु समवायसंबंधेन द्योतेज्ञानाभावोपितिष्टस्यैव
मादायलक्षणसमन्वयः। इत्थमुक्ते तु वहिमाधूमादित्यावपिसामंजस्यं। हेतुतावच्छेदकसंबंधे
न हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणेनैव समायसंबंधेन वत्सभावेपिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन
संयोगसंबंधेन वत्सभावाभावोपि ननु प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य
चिदनधिकरणत्वं तस्यामान्यस्य वा यत्किंचिप्रयोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं वा विवक्षितं।

अथ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधनिबद्धप्र
तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य चिदनधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रति
योगितावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरणंब्याप्तिरिति १४। ल
लक्षणोक्तिसंगी एतद्धक्त्यादिसंज्ञाव्याप्तिः। हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टा
धिकरणीभूतेवच्छेदकपिसंयोगत्वं ताभावोक्त्येव। साध्यतावच्छेदकसंबंध
निबद्धत्वेति प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य चिदनधिकरणीभूतस्येति अभि
विशेषणम्। कपिसंयोगभावस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नोयः। कपिसंयोगस्तस्यैव
ह्यभिन्नं यदधिकरणं भूतत्वादिकंतस्मिन्नवर्तते योभावः स एव मूलवच्छेदेन स्त्वावच्छे
दकतद्विहितायादिविवक्षितं तत्र लक्षणस्वरूपं तु हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशि
ष्टाधिकरणीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधनिबद्धप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्य
चिदनधिकरणत्वं तस्यामान्यस्य वा यत्किंचिप्रयोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं वा विवक्षितं।

५९०

कालविविधिग्राभावास्तवप्रतियोगिताधिकरणः महाकालस्यत गदधारत्वेन घटाधारत्वेपि महाका
 लान्यत्वविशिष्टघटानाधारत्वात् ॥ महाकाले महाकालभेदाभावत्वात् वस्तुतः प्रतियोगितावच्छेदकसंब
 धेन प्रतियोग्यः तधिकरणीभूतहेत्वधिकरणकसमावप्रतियोगितासामान्येयसंबंधावच्छिन्नत्वय
 द्मविच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेन संबधेन तद्मविच्छिन्नत्वस्य तद्देतुव्यापकत्वं बोध्यं ॥ व्याप्यसामानाधिक
 रण्ये च व्याप्तिः ॥ साध्यतावच्छेदकसंबधेन साध्याधिकरणे हेतुतावच्छेदकसंबधेन हेतोर्वृत्तित्वं ॥ वि ॥ ५९१ ॥
 वक्ष्यते सर्वसिद्धांतद्वयं तु साध्यतावच्छेदकसंबधेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणे प्रतियो
 गितावच्छेदकसंबधेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाः नधिकरण्यहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिक
 रणीभूतहेत्वधिकरणकसमावप्रतियोगितासामान्येयसंबंधत्वावच्छिन्नत्वयद्मविच्छिन्नत्वो
 भयाभावस्तेन संबधेन तद्मविच्छिन्नत्वस्य हेतोर्व्यापिकत्वे सति हेतुतावच्छेदकसंबधेन व्याप्यसा
 मानाधिकरण्ये व्याप्तिः ॥ १८ ॥ वद्विमान्ध्रमादिस्यत्र साध्यतावच्छेदकसंयोगवंधेन साध्यतावच्छेदका
 वच्छिन्नवद्विवावच्छिन्नाधिकरणे प्रतियोगितावच्छेदकसंबधेन प्रतियोगितावच्छिन्नाः नधिकरण्य
 न

हेत्वधि

हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाः नधिकरण्यपर्वतोभयस्योव ॥ घटास्यंताभावाप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिक
 रण्यधूमत्वावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरण्यपर्वतस्तन्निष्ठासंताः भावो घटास्यंताभावस्तस्य प्रतियोगिताव
 सामान्येयसंबंधावच्छिन्नत्वस्य धूमत्वस्य व्यापकत्वं बोध्यं ॥ एतादृशं धूमं प्रति वद्वि व्यापिको भवती
 त्यर्थः हेतुतावच्छेदकसंबधेन संयोगसंबधेन व्याप्यसामानाधिकरण्यधूमसामानाधिकरण्य
 व्याप्तिः धूमवान्च न्हे रित्यत्र प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरण्यहेतुतावच्छेदकावच्छि
 न्नाधिकरण्यधूमप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरण्यहेत्वधिकरण्ये यः पिंडुस्तद्वृत्ति
 साध्याभावादेवोर्तितो प्रसंगः ॥ इहं च कालो घटवान्कालपरिमाणदित्यत्र संयोगसंबधे
 न घटाभावप्रतियोगिनो घटस्यानधिकरण्ये महाकाले वृत्तमानः स एव संयोगेन घटाभावस्त
 स्य प्रतियोगितायां कालिकसंबंधावच्छिन्नत्वघटत्वावच्छिन्नत्वोभयाभावसत्त्वान्नातिव्याप्तिः ॥
 प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरण्यहेत्वधिकरणमित्यक्ते तु कवि संयोगेन तद्दृष्टत्वादि
 यादौ साध्यतावच्छेदकसंबधेन हेत्वधिकरण्ये वद्विमान्ध्रमावच्छेदेन साध्याभावस्य सत्त्वादव्याप्तिः स्या
 त ॥ साध्यतावच्छेदकसंबधेन सनुक्ते तु प्रतियोगि वच्छेदकावच्छिन्नानधिकरण्यहेतुतावच्छे
 ता

॥१०॥

दकावच्छिन्नाधिकरणं वह्निमाध्मादिरुपवर्ततः। तद्वन्निष्ठासंताभावप्रतियोगितासामर्थ्यपूर्ववत्।
उभयाभावस्य हेतोर्वापिकत्वे सति संबंधांतरेण सामानाधिकरण्यभावादिव्याप्तिः। साध्या
वच्छेदकसंबंधेन साध्यातावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरण इत्यनुक्तेः। तथाभूतव्याप्यव्यापकत्वे
विहेत्वधिकरणेन योगे लके सामानाधिकरण्यभावादिव्याप्तिः। इत्थं स्वकथा। स्वत्वस्य एवमुक्ता
रेणानुक्तमपि बोध्यं। ननु प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः।
मस्याः न वच्छेदकत्वादिति चेत्। कंबुग्रीवादिमात्रास्तीति प्रतीत्या कंबुग्रीवादिमत्त्वावच्छिन्नप्र
तियोगिताविषयीकरणेन गुरुधर्मस्याप्यवच्छेदकत्वस्वीकारात्। तथाचेदमपिलक्षणे
समीचीनमित्यर्थः। यद्वा। हेतुसामानाधिकरण्येनोभयाभावप्रतियोगिता न वच्छेदकसाध्य
तावच्छिन्नवृत्तित्वं व्याप्तिः। वह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः।
तावच्छेदकास्तु धर्मवद्वन्निष्ठासंताभावप्रतियोगिता न वच्छेदकसाध्यतावच्छिन्नवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः।
न सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः। धर्मवान्वहेरित्यादौ वह्निसामानाधिकरण्यधर्मान्येनोभयाभा
वोपि भवति तद्वच्छेदकं साध्यत्वमिति नोतिव्याप्तिः। प्रमेयभावावस्थाप्यवृत्तित्वाभावादतः प्र

॥१०॥

तियोगिव्यधिकरणत्वं न निवेश्यमितोत्रोक्तं। कपिसंयोगी एतद्वह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः।
प्रमेयभावावस्थाप्यवृत्तित्वं व्याप्तिः। वह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः।
तिलुहणे वा वदुःकं तदिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः प्रमेयवह्निमाध्मादिरुपवर्ततः।
व्याप्तिवादविवरणं समाप्तं। साध्यवदव्यावृत्तित्वं व्याप्तिः। १। साध्यातावच्छेदकसंबंधेन साध्यवदव्या
वृत्तित्वं व्याप्तिः। २। साध्यातावच्छेदकसंबंधेन साध्यातावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यवतोऽव
त्रहेतोरवृत्तित्वं व्याप्तिः। ३। साध्यातावच्छेदकसंबंधेन साध्यातावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसा
ध्यवतोऽवत्रहेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतोरवृत्तित्वं व्याप्तिः। ४। हेतुमन्निष्ठासंताभावप्रतियोगि
साध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः। ५। हेतुमन्निष्ठासंताभावप्रतियोगिता न वच्छेदकसाध्यसामाना
धिकरण्यं व्याप्तिः। ६। हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवत्त्वभावप्रतियोगि
तावच्छेदकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः। ७। हेतुता
वच्छेदकसंबंधेन हेतुतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवत्त्वभावप्रतियोगितावच्छे
दकानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः। ८। हेतुतावच्छेदकसं

लं यथा ॥ साध्यताव साधिकरणीयस्वप्रतिनि साध्यतावच्छेदकोवच्छिन्नोधिकरणेप्रतियो
 गितावच्छेदकसं बंधेनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीयहेतु
 तावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभावप्रतियोगितातात्पर्यामात्रे
 यस्संबंधावच्छिन्नत्वयद्द्रुमविच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेनसंबंधेनसद्द्रुमविच्छिन्नस्यहेतो
 व्यापकत्वे सति हेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेतोर्व्याप्यतामात्राधिकरणं व्याप्तिः ॥ १४ ॥ ॥ १२ ॥
 अथवाहेतुसमानाधिकरणत्वोभयाभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यताव
 छिदकवृत्तित्वं व्याप्तिः ॥ १५ ॥ संप्रणीतिसहस्रगानीति ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीरक्त ॥

॥ ११ ॥